

NAKŞBENDİYYE - MÜCEDDİYYE VE HİNDİSTAN'DA YAYILIŞI *

Arthur F. Buehler

Çev.: Halil İbrahim Şimşek **

Bu makale, XII/XVII. Yüzyılda Nakşbendî-Müceddidî öncülüğünün bütün diğer Müceddidî olmayan Hindistanlı Nakşbendî silsilelerini nasıl geride bıraktığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Orta Asya kaynaklı bir sufi silsilesi olan ve meşhur kurucu siması Bahauddin Nakşbend'den¹ (ö.791/1389) sonra onun ismiyle adlandırılan Nakşbendiyye, bugünkü Özbekistan'da yer alan Buhara yakınlarında ortaya çıkmıştır. Nakşbendî şeyhleri X/XVI. Yüzyılda Timur'un fetihleriyle Hindistan'a gelmişlerdir. Takip eden yüzyılda ise, Hindistanlı şeyh Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) ile Nakşbendiyye tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Sirhindî, Bahauddin'den sonra yaşamış olan diğer herhangi bir Nakşbendî şeyhinden daha fazla gayret göstererek, sufiliğin toplum üzerindeki rolünü yeniden tanımlayan ve Nakşbendîler'e ait tasavvufî eylemleri geliştiren çok önemli bir sima olmuştur. Müceddid-i Elf-i Sâni/İkinci bin yılın yenileyicisi ünvanı, onu kendisinden sonraki Nakşbendiyye'nin ortak kurucu şahsiyeti yapmış ve onun tesirinin önemini yansıtmıştır. O, nebevî örneği takip etmeyi (ittiba'-i sünnet) ve İslâm Hukuku'nu tasavvufî tecrübe için esas kabul

---

* Bu metin, Arthur F. Buehler'in "The Naqshbandiyah-Mujaddidiyah and its Rise to Prominence in India" (*The Bulletin: The Henry Martin Institute of Islamic Studies*, July-December 1994, c. XIII, sayı: 3-4, ss. 44-61) başlığıyla yayımladığı makalesinin çevirisidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: hsimsek@gazi.edu.tr

1 Metinde veya dipnotlarda iki tarih rakamı yanyana sıralandığında, ilki İslâmî aya ait Hicrî tarih, taksim işaretinden sonraki ise Miladî tarihtir. Bütün tarih çevirmeleri John Wood'un *Takvim*'iyle hesaplanmıştır.

etmeyi vurgulamada o kadar azimliydi ki, şu an hemen hemen yeryüzündeki bütün Nakşbendîler kendilerini Müceddidîler (onlar, bir kaç İslâm ülkesinin ulusal siyasî alanlarında hala revaçta görünmektedirler) olarak takdim etmektedirler.

Nakşbendiyye'nin Hindistan'a Girişi

Bugün Nakşbendiyye olarak bilinen tarikat/manevî yol, tarihsel süreç açısından üç aşamaya ayrılabilir. Bu aşamalardan her biri, sufi grubun kimliğini yeniden belirleyen ve yeni ruhsal tecrübeler/eylemler geliştiren öncü bir şahıs tarafından oluşturulmuştur. Hâce Abdulhalık-ı Gucevanî'ye² (ö.575/1179) kadar uzanan birinci aşama *Tarikat-i Hâcegân/Ustaların Yolu* diye adlandırılmıştır. Bu, silsileyi Hz. Muhammed'e (s.) bağlayan kayıtlı tarih öncesi döneme ait aşamadır. Kurucu sima Bahauddin Nakşbend, ekolün Nakşbendiyye³ diye adlandırılan ikinci tarihî aşamasını başlatmıştır. Bu kısımda, Timur yönetimiyle birlikte öğretilerini Hindistan altkıtasına yayan Nakşbendiyye'nin ikinci aşaması tartışılacaktır. Nakşbendiyye'nin üçüncü tarihî aşaması, Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) ile başlar ve Sirhindî'nin ruhsal tekniklerini ve öğretilerini kapsar.⁴ Sirhindî ile

- 2 Müslümanların yazdığı kaynaklarda Gucevanî'nin ölüm tarihi 575/1179 olarak verilirken, Batılı ilim adamları 617/1220'yi kullanmaktadır. Tarihleme zorluklarının derinlemesine analizi için bkz. Fritz Meier, *Zwei Abhandlungen über die Naqshbandiyya*, Franz Steiner Verlag, İstanbul, 1994, s. 25. Hâce Gucevanî'den önce en az birkaç sufi "Hâce" diye isimlendirilmiştir. Mesela, Hâce Gucevanî'nin müşidi Hâce Yusuf-i Hemedanî (ö.535/1140) ve buna ek olarak Gucevanî'nin müritlerinden Hâce Ebu Muhammed Hasan b. Hüsyin el-Antakî (ö.522/1157) ve Hâce Ahmed-i Yesevî (ö.562/1166) de sayılabilir.
- 3 Dina Le Gall, tasavvufî şahsiyetlerden bahseden kaynaklarda Bahauddin Nakşbend'den sonra, onun ölümünü takip eden yaklaşık bir yüzyıla kadar tarikatın ismlendirilmediğini iddia etmektedir. Bkz. Dina Le Gall, *The Ottoman Naqshbandiyya in the Pre-Mujadidî Phase: A Study in Islamic Religious Culture and his Transmission*, (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University, 1992, ss. 12-13.
- 4 Dördüncü aşama, Mevlana Halid-i Bağdâdî (ö.1282/1827) döneminde ve sonrasında Nakşbendiyye-Halidiyye ismini almıştır. Bu kolun yayılması genişlik olarak Arap dünyası ve Endonezya ile sınırlandırılmıştır. Bkz. Mahindokht Mutemed, *Mevlana Halid Naqshbend*, Pazhang Publishing, Teheran, 1990. Bazı çağdaş Nakşbendî yazarlar, Hz. Ebubekir'den (ö.13/634) Ebu Yazid-i Bistamî'ye (ö.261/874) kadar süren dönemi Siddikiyye ve Bistamî'den Gucevanî'ye (ö.575/1179) kadar olan kısmı ise Tayfuriyye diye adlandırılan ek iki aşamadan daha bahsetmektedirler. Bkz. Muhammed Nur Bakhsh Tawakkulî, *Tadhkira-i*

hareket, Nakşbendiyye-i Müceddidiyye veya kısaca Müceddidiyye olmuştur. Müteakip iki bölümde, bütün diğer Nakşbendî silsilelerine hakim olan Müceddidiyye'nin Hindistan'a tamamen yayıldığı üçüncü aşamayı açıklayacağım.

Nakşbendiyye'nin Hindistan'a yayılmasında en önemli şahıs, müritleri Hindistan Nakşbendiyye muhitine tamamen hakim olan Nasıruddin Ubeydullâh-ı Ahrâr (ö.895/1490)'dır. Ahrâr'ın çok güçlü manevî kişiliği, sadece Hindistan'a giden müritlerini değil, aynı zamanda Türkiye, İran ve Arabistan'a giden bir çok etkili müridini de cezbetmiştir. Transoxiana'da en geniş toprak sahibi olanlardan biri ve Doğu Timur İmparatorluğu'nun çoğuna hakim olan Ahrâr, yönetici kesimle yakın yakın ilişkiler tesis etme konusunda Nakşbendîler'e örnek teşkil etmiştir.⁵ Başka hedefleri arasında Nakşbendîler'in siyasî gündemini, siyasî liderlerin İslâmî prensiplere uyması ve yerine getirmesi için etkilemek oluşturmuştur. Ahrâr, kendi döneminde Transoxiana'yı İslâmî hayat tarzına aykırı kabul edilen Moğol geleneklerinden ve kanunlarından kurtarmaya yönelmiştir.⁶

Nakşbendîler için her zaman işler tamamen pürüzsüz gitmemiştir. Özellikle 905/1500'de Transoxiana'daki Timur hakimiyetinin sona erdiği dönemde, buradaki Şeybanî yönetiminin başarılı kurucusu Muhammed Şeybanî, Ahrâr ailesinin mülkiyetini önemli ölçüde müsadere etmiştir. Ahrâr'ın oğullarından Hâce Yahya ve onun üç oğlundan ikisi 906/1501 yılında idam edilmiştir.⁷ Şükür ki, Nakşbendîler'e yönelik bu tür tehditler kısa sürmüştür. Muhammed

---

Mashaikh-i Naqshband, Muhammed Kusurî'nin ekleriyle, Fadl Nur Acedemy, Gujarat, ts., s. 488. Bu tipoloji daha sonraki çeşitli Arap Nakşbendî yazarlar tarafından da iktibas edilmiştir. Bkz. Muhammed Parsa, *Qudsiyya: Kelimât-i Bahauddin Naqshband*, ed.: Ahmed Tahirî, Kitabhane-i Tahurî, Teheran, 1975, s. 28. Herhangi bir sufinin Sıddikiyye veya Tayfuriyye üyesi olarak tanımlandığına dair herhangi bir tarihî delil yoktur.

- 5 Bkz. Hamid Algar, "A Brief History of the Nakshbandî Order", *Naqshbandis: Historical Development and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, ed.: Marc Gaboriau, Alexandre Popovic and Tierry Zarccone, Isis, Istanbul 1990, ss. 13-15.
- 6 Hamid Algar, "Political Aspects of Naqshbandî History", *Naqshbandis*, s. 126.
- 7 Muhammed Haşim Kışmi, *Nesamâtu'l-kuds*, Urduca'ya çev.: Mahnun Hasan Vasitî, Mektebe-i Numaniyye, Sialkot 1990, s. 153. Babur, *Babur-nâme II*, İngilizce'ye çev.: Annette S. Beveridge, *The Memoirs of Babur*, Low Price Publications, Delhi 1992, (1989), s. 128.

Şeybanî'den sonra yönetici olan Şeybanîler (905-1007/1500-1598) ve Semerkandlı başarılı saltanat temsilcileri, Buharalı Özbek yöneticilerden Cenidler'in (1007-1199/1599-1758) yaptığı gibi Nakşbendî şeyhlerine saygı göstermeye devam etmişlerdir.

Nakşbendîler, Zahiruddin Muhammed Babür (ö.937/1530) hakimiyeti altındaki Timur saltanatı ile yakın bağlar tesis etmeğe devam etmişlerdir.⁸ Ahrâr'ın torunları, Babür 909-10/1530'da şehri ele geçirmeden önce zaten Kabul'da yerleşmişlerdi.⁹ Babür 932-3/1526'da Kuzey Hindistan'ın bazı bölgelerini zaptetmeğe yöneldiği için Nakşbendîler öğretilerini yaymaya uygun bir iklim bulmayı sürdürmüşlerdir. Ahrâr'ın üçüncü oğlu Muhammed Emin, Kabul ve Hindistan'ı ele geçirdiği zaman Babür'le dostluk kurdu.¹⁰ Babür'ün

8 Babür'ün babası ve amcası Sultan Ahmed Mirza, Babür'ün kendisinin yaptığı gibi Hâce Ahrâr'a saygı göstermişler, fakat resmen Ahrâr'ın müridi olmamışlardır. Nakşbendî kaynakları bazen Tirmurlular'ın kendileriyle oluşturdukları ilişkileri abartmışlardır. Mesela bkz. Khurshid Hasan Buhârî, "Mughal Siyasat par Awliya-i Naqshband ka Athar", *Nuru'l-İslâm, (Avliya-i Naqshband Number)*, Mart-Nisan 1979, c. XIV/1, s. 138.

Bu anlarda Babür, Semerkand'ı fethettiği başarılı zaferini Ahrâr'ın rüyasıyla daha önceden haber verdiğini tekrar tekrar anlatır (Babür, *Babür-nâme*, s. 132). Buna ilaveten de, özellikle Ahrâr'ın büyük oğlu Abdüşşahid'i (ö.983/1575) ziyaret ederek onurlandırdığından bahseder. Daha Hâce Abdüşşahid 983/1575'te Semerkand'a dönmeden önce, oniki bin müridinin olduğu rivayet edilen Hindistan'da elli yıl (966-982/1558-1575) geçirmiştir. Kışmî, *Nesemât*, ss. 168-169.

9 Stephen Dale, Hâce Ahrâr'ın muhtemelen Babür'ün amcası Uluğ Kabulî ile ortaklaşa elde ettiği vakıf müesseselerini tasvir eder. Bu müesseseler bir medrese, mektep, camii, eğitim ve koruma yerleriydi. Baki Billâh'ın (ö.1012/1603) 1007-8/1599'da Delhi'ye göç etmeden önce Kabul'da iken yürüttüğü işlerden birisi de bu son zikredilendi. S. Athar Abbas Rizvî, *Muslim Revival Movements in the 16th and 17th Centuries*, Agra University, Agra 1965, ss. 179-183.

Bunun benzeri önceki araştırmalar incelendiğinde Hindistan'daki Nakşbendiyye ile Timurlular iktidarının yakın ilişkilerini ve özellikle Hindistan'da yöneticilik yapan Timurlular ile Ahrârîler arasındaki evlilik bağlarını ortaya koymaktadır. Stephen Dale, "The Legacy of the Timurids", ed.: David Morgan, Francis Robinson, *The Legacy of Timurids*, Oxford University Press for the Royal Asiatic Society, Delhi, ts.

Ben özellikle basım öncesi bu mevcut müsveddeyi yazması ve araştırmam için bana vermesinden dolayı Stephen Dale'ye müteşekkirim. Bukharî, "Mungal Siyasat", ss. 140-141.

10 Kışmî, *Nesemât*, ss. 153-154.

Delhi'de Sultan İbrahim'in güçleriyle savaşı esnasında şöyle bir olayın meydana geldiği kendisine söylenmiştir:

“(İlk etapta) Ahrâr göründü. (Hemen sonra) Beyaz ata binmiş ve beyaz elbiseli, şiddetle savaşıyor bir adam geldi. Cürcanîler/Babür'ün güçleri, savaşı kazandıktan sonra, bu zât Hâcegi Ahmed olarak adlandırıldı ve Mir Gazilik ünvanıyla ödüllendirildi.”¹¹

Babür'ün kuzeni Haydar Mirza Muhammed, Moğol İmparatoru Humayun (937-947/1530-1539, 962-963/1555-1556) ve onun maiyeti tarafından Hâce Hâvend Mahmud'a yapılan saygısız davranışı tasvir ederken, “Hâce Nur (Hâvend Mahmud)... onların saygısını doğuştan hakediyordu”¹² şeklinde not düşmüştür. Dedesi Ahrâr'ın, Babür'ün Semerkand'daki önemli bir zaferini önceden bildirdiği gibi, Hâvend Mahmud'un da Babür'ün oğlu Mirza Kamran'ın Kandehar kentini alacağını önceden keşfen bildiği söylenmiştir.¹³ Sözelimi, Şuttarî Muhammed Gavs Gıvalyori'nin (ö.970/1562) büyük kardeşi Şeyh Behlül'ün bir müntesibi olan Humayun'un kaba davranışının ardından, Humayun'un Şer Şah'a yenilmesini Hâvend Mahmud'un önceden keşfen bildirdiği de ifade edilmiştir.¹⁴ Bunlara benzer tasavvufî rivayetler, Timurîlular'ın askerî başarıları ile Nakşbendî-Ahrârî ekolü arasında nedensel bir ilişki olduğu şeklindeki dönemin hakim dünya

11 Mevlana Hâcegi Ahmed b. Celaledin (ö.950/1544) diye tanınan Hâcegi Ahmed, Hâce Ahrâr'ın meşhur halifesi Muhammed Kadı (ö.911-2/1506)'nın bir müridiydi. Muhammed Gavs Mandevî, *Ezkâr-ı Ebrâr*, Urduca çev.: *Gülzâr-ı Ebrâr*, 2.bs., çev.: Fadl Ahmed Cevârî, Islamic Book Foundation- Lahore 1975, s. 259.

Zafer kazanmada bir çeşit manevî topçu birliği gibi orduya eşlik eden büyük zatların olması, dönemin genel bir anlayışıydı. Aslen Gucevanlı olan Baba Palangpoş (ö.1110/1699), Hindistan'da savaşıyor göçmen Moğol generali Kadiyuddin Han'a eşlik eden bir Nakşbendî piri idi. Simon Digby, “The Naqshbandis in the Deccan in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Century: Baba Palangpoş, Baba Musafir and Their Adherents”, *Naqshbandis*, ss. 167-207.

12 Ed.: N. Elias, *A History of the Mughals in Central Asia Being the Tarih-i Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat*, İngilizceye çev.: E. Denison Ross, 2.ed, Curzon Press- London 1972, s. 399; Dale, “The Legacy of the Timurids” adlı çalışmasında, Mirza Muhammed'in Hâvend Mahmud'un bir müridi olduğunu nakletmektedir.

13 Kışmî, *Nesemât*, s. 161. Bu öngörülerin her ikisi de Nakşbendîler tarafından sağlanmış ilahî bir lütuf/yardım olarak yorumlanmıştır.

14 *Aynı eser*, s. 156.

görüşünü yansıtmakta ve korumaktadır. Soy etkenlerine ek olarak, bir şeyhin otoritesinin gündelik olayları etkileme imkanına dayandığı da düşünülmüştür.

Nakşbendî-Timurlu işbirliği, birlikteliğin pek çok boyutunu ve karşılıklı hesapları içermektedir. Orada, resmî üstün-müritlik bağları söz konusudur. Mesela, Hâvend Mahmud'un kardeşi Hâce Muinüddin Abdülhak (ö.956/1549 veya 962/1554) Mirza Kamran'ın manevî danışmanı olarak görev yapmıştır.¹⁵

Ekber'in eğiticişi Bayram Han, İranlı Nakşbendî şeyhi Mevlana Zeynüddin Kemankar'ın müridiydi.¹⁶ Özellikle Ahrâr'ın büyük torunları Hâce Abdülkâfi ve Hâce Kasım gibi, onun neslinden gelen diğer Nakşbendîler, Humayun hükümdarlığı esnasında resmî makamlar elde etmişlerdir. Hâce Abdüşşahid'in müridi Sultan Hâce Nakşbendî, Ekber döneminde 985-992/1578-1584 yılları arasında dinî bağışları/sadakaları ve vakıf arazilerin yönetimini üstlenen *sadr* makamına atanmıştır.¹⁷ Ahrâr'ın torunu olup, babası Ebu'l-Feyz'e vekalet eden Muhammed Yahya (ö.999/1590-Agra), Ekber tarafından daha önce Ahrâr'ın soyundan Sultan Hâce'nin yürüttüğü hac işlerinden sorumlu Mir-i Hac olarak atanmıştır.¹⁸ Timurlu'nun Nakşbendîler'e özgü saygı ve hürmetiyle, Nakşbendîler'in kabul gördüğü geniş kamu kesiminde yansıma yapması umulmaktaydı. Bu iki taraflı cereyan eden bir ilişkiydi. Timurlular, Nakşbendîler'den dinî meşruiyyet kazanmış ve Nakşbendîler de Timurlular'la işbirliklerinde üst seviyeden sosyo-politik bir konum elde etmiş oldular.

Ahrârîler, Timurlu yönetimine mensup ailelerin önde gelen temsilcileriyle karşılıklı evlilik bağı kurmuşlardır. Babür'ün kızı,

15 Aynı eser, s. 163. Aralarındaki bilinmeyen düşmanlıktan dolayı Abdülhak'la Humayun'un yolları ayrılmıştır.

16 Dale, agm,

17 Dale, agm. Hâce Abdüşşahid (ö.983/1575-6), Ahrâr'ın büyük oğullarından biriydi

18 Abdulkadir Bedeyunî, *Muntakhab at-tawarikh*, İngilizce'ye çev.: W.H. Lowe, *Idarah-i Adabiyat-i Delli*, Delhi 1973, ss. 246-275. Bedeyunî'ye göre Sultan Hâce, Hâvend Mahmud'un oğluydu (Bedeyunî, *age*, s. 246). Diğerleri ise, Şeyh Hâce Abdüşşahid'in müridi Hâce Dost'un müntesibi olduğunu söylemektedirler. Abu Fayd al-Allami, *Akbar-nâme: History of His Predecessors*, İngilizce'ye çev.: H. Beveridge, Ess Publications, Delhi 1977, c. III, ss. 192- 271.

Nureddin Muhammed'le evlendirilmiş; bu evlilikten doğan kız, Ekber'in eğiticiyi Bayram Han'la evlenmiş ve daha sonra aynı kadın ilk kocasının ölümünün ardından Ekber'in eşlerinden biri olmuştur. Humayun'un kızı, Ekber'in ortanca kardeşi Kabul valisi Mirza Muhammed Hakim (ö.993/1585) tarafından Hâce Hasan Nakşbendî ile evlendirilmiştir.¹⁹ Ahrârilerle Timurlular'ın karşılıklı evlilikleri, soya dayalı bir müritlik meydana getirmiş ve hükümetin Ahrârileri koruması, Nakşbendiyye'nin Kuzey Hindistan'a yayılması için geniş bir alan oluşturmuştur.

İlaveten Stephen Dale, eski Güney Asya topraklarındaki Nakşbendî-Timurlu işbirliğinin hem Türk-Moğol, hem de Afgan soyluları arasında XIX. Yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğünü kaydetmektedir.²⁰ Bu münasebetler, Afganistan ve Orta Asya'dan göç eden Nakşbendîler'in iktidar himayesinin bazı türlerini elde ettikleri Tirmurlular döneminde oldukça yoğunlaşmıştır. XVIII. Yüzyılda Sirhindî'nin torunları, Afganistan'daki Afgan soyluları ile güçlü bağlara sahiptiler. Bu ilişkiler, Sihlerin 1177/1764'te Sirhindî'nin evi ve yurdu olan Sirhind kentini yerle bir etmesinden sonra, Sirhindî'nin ailesi ve müritlerinin Afganistan'a göç etmesini kolaylaştırmıştır.²¹ Delhili Nakşbendî Ebu'l-Hayr (ö.1341/1923) Kral Emanullâh Han'ı da kapsayan Afgan yönetimindeki sivrilmiş simalarla pek çok önemli bağlar tesis etmiştir.²²

Ne Timurlu yönetiminin ilk dönemindeki Hindistan'da mevcut Ahrâr'ın soyundan gelen Nakşbendîler'in hepsinin, ne de her

19 Dale, agm.

20 Aynı makale.

21 Sirhindî'nin adı, doğum yeri olan Sirhind'den türetilmiştir. Sirhindî'nin torunları ile Afgan yöneticileri arasındaki bağlar, daha geniş araştırmayı gerektiren ilginç bir konudur. Bkz. Azizüddin Wakil Fufalzaî, *Timur Shah Durranî*, 2. bs., Kabul, ts., c. II, ss. 677-588.

22 Ebu'l-Hasan Zeyd Farukî, *Makamât-ı Hayr*, haz.: Ebu'l-Fadl Muhammed Farukî, Delhi 1975, s. 344.

Sibgatullâh el-Müceddidî gibi müceddidî ailenin fertleri, günümüzdeki Afgan politik arenasında hala önemlidir. Afgan-Nakşbendî münasebetlerinin daha fazla örnekleri için bkz. Juan Cole, *Roots of Northern Indian Shi'ism in Iran and Iraq: Religion and State in Awadh 1722-1829*, Oxford University Press, Delhi 1989, ss. 230-239.

nakşbendînin yönetimle yakın ilişkisi olmuştur. Transoxiana'ya gelen diğer müslümanlar gibi Ahrârî olmayan Nakşbendîler de, bazen Hicaz yol güzargahında bulunan Belh, Kabul, Lahor, Agra veya Surat gibi büyük merkezlerden birinde yerleşmişlerdir. Onlar hacca ifa ettikten sonra da, kısmen Surat'ta kalmışlardır. Mesela, sonraki biyografi eserlerinde Hâce Dâna olarak tanıtılan Hâce Cemalüddin b. Bedşah Perdah Puş Harezmi (ö.1015/1606), Belh'deki Hâce Muhammed İslâm Cubarî'nin müridi olmuş ve daha sonra, Surat'a yerleşmesinden önce Satta ve Agra'ya seyahat etmiştir.²³ Lütfullâh'ın (ö.979/1571-Semer kand) müridi Ubeydullah-i Kabulî gibi bazı nakşbendîler, iş aramak için Kabul'dan Hindistan'a gitmiştir. Ekber, Ubeydullâh'ın Hindistan'a ulaşması üzerine onu Turbat bölgesinde dinî ilimleri öğretmek için görevlendirmiştir.

Baki Billâh (ö.1012/1603), geçmiş dönemde Nakşbendî tarihinin ikinci aşamasının diğer bir anahtar simasıdır.²⁴ Ahmed Sirhindî'nin müridi olan Baki Billâh, X/XVI. Yüzyılda Hindistan'da temayüz eden en önemli Nakşbendî şeyhidir.²⁵ Baki Billâh, muhtemelen hayatının ilk

23 Şah Zuhuru'l-Hasan Şarib, *Tarih-i Sufiyye-i Gucarat*, Jamil Academy, Ahmedabad 1981, ss. 91-113. Onun lakabı Hâce Divâne'dir (bkz. Abdulhay b. Fahrüddin el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*, 3.bs., Osmania Oriental Publications Bureau, Hyderabad, Deccan 1989, c. V, s. 115). Lakaptaki değişim, tasavvufî eğitimde uyanıklığın (sahv) sarhoşluğa (sekr) tercih edilmesini yansıtır (dâna= arif ve divâne= kendinden geçmiş). Onun oğlu Ebu'l-Hasan Cemal (ö.1054/1644) ve Ebu'l-Hasan'ın oğlu Muhammed (ö.1078/1667) Surat'taki öğretisini devam ettirmişlerdir. Abdulhay el-Hasenî, *age*, c. XV, s. 337.

24 Diğer Hâce Ahrâr'dır.

25 Hindistan tasavvuf tarihçileri arasında genel bir algılama hatası da, Muhammed Baki Billâh'ın Hindistan'da ilk Nakşbendî şeyhi olduğudur. Mesela Abdul Haq Ansari, *Sufism and Shari'ah: A Study of Shaykh Ahmad Sirhinsî's Effort to Reform Sufism*, Islamic Foundation, Leicester 1986, s. 13.

Hatta Baki Billâh, Hindistan'da Ahrâr'ın kendi soyundan gelmeyen ilk müridi de değildir (krş. Algar, "A Biref History", s. 19). Ahrârî silsilesinden olmayan bazı Nakşbendîler, Baki Billâh'ın Hindistan'a ulaşmasından daha önce oraya varmışlar ve tarikata intisaplarını sürdürmüşlerdir. Biyografi kaynakları, Ahrâr'ın önemli halifelerinden biri olan Muhammed Kadî'nin (ö.903/1497-Semer kand) silsilesinden bir çok kişiyi zikretmektedirler. Mesela Lahor ve Fasepur'daki müritleriyle Mevlana Tarsun Kadî (ö.1013/1605-Mekke), Surat'ta vefat eden Muhammed Kadî'nin oğlu Hamidüddin Herevî ve Baki Billâh gibi aynı yıl Hindistan'a gelen Hâvend Mahmud (ö.1052/1642-Lahor) bunlar arasında sayılabilir (Kısmî, *Nesemât*, ss. 226, 242, 265-266). Hâvend Mahmud

dönemlerinde Nakşbendiyye ile muhatab olmuştur. Onun dedesi, Ahrâr'ın soyundan gelen Hâce Muhammed Zekeriya'dan tarikatta halifelik icazeti almış ve iki aile arasında yakınlaşma başlamıştır.²⁶ Muhammed Baki Billâh'ın kamil bir müşşid aramak için Hindistan'a seyahata çıkmasından önce Kabul'da Nakşbendiler'le (mesela Hâce Ubeyd Kabulî) işbirliği yapmış olması muhtemeldir. O, Keşmir'de ikamet eden kübrevî şeyhiyle (Baba Velî ö.1011/1602) bir müddet diyalog kurduktan sonra, Muhammed Hâceğî İmkenegî'nin (ö.1008/1600) eğitiminde velayeti²⁷ elde ettiği Semerkand'a gitmiştir. Baki Billâh, şeyhi İmkenegî'nin ölümünden sonra bir yıl kadar Lahor'da kalmıştır. Daha sonra Delhi yakınındaki Firuzî sınırında, giderleri Ekber'in vezirlerinden biri olan Şeyh Ferid Buharî tarafından karşılanan bir tekke kurmuştur.²⁸

Muhammed Baki Billâh kırk yaşında vefat etmeden önce Delhi'de kaldığı birkaç yıl zarfında bir çok tanınmış mürit yetiştirmiştir.²⁹ Baki

---

hakkında daha geniş bilgiler için bkz. David Damrel, *Forgotten Grace: Khwaja khawand Mahmud Naqshbandî in Central Asia and Mughal India*, (Basılmamış Doktora Tezi), Duke University, 1991.

26 Kişmî, *Nesemât*, ss. 153-154.

27 "Yakınlık" anlamında kullanılan "vilayet" ve "koruma ve otorite" anlamlarındaki "velayet" kelimelerinin her ikisi de Arapça "v-l-y" kökünden türetilmiştir. Anlamları:

a. Her iki kelime de kutsal otoritelere atfedildiğinde aynı anlamı paylaşırlar.

b. Kısa sesliler normal olarak Arapça'da iki sözcük arasında ayırım yapmak için yazılmamıştır. Benim "dostluk" olarak çevirmeyi tercih ettiğim "vilayet" kullanımında alimler ittifak etmiştir. Yakınlığa ilişkin şey, fizikî mesafeyi içermez.

Bu iki terim ve velî fikri üzerine en detaylı tartışma için bkz. Michel Chodkiewicz, *Le Sceau des Saints: Prophetie et Sainte dans la Doctrine d'Ibn Arabî*, Gallimard, Paris 1986, ss. 35-39.

28 Mânevî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, s. 477. O, Mir Murtaza Han olarak da tanınır.

29 Muhammed Baki Billâh hakkında daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Haşim Kişmî, *Zübdetü'l-makâmât*, Işık Kitabevi, İstanbul 1977; Muhammed Sadık Dihlevî Keşmirî Hemedânî, *Kelimâtü's-sâdikîn*, haz.: Muhammed Salim Ahtar, Mektebe-i İlmiyye, Lahore 1988, ss. 161-169.

Muhammed Baki Billâh'ın bütün eserleri *Külliyât-ı Baki Billâh* (haz.: Ebu'l-Hasan Farukî ve Burhan Ahmed Farukî, Dîn-i Muhammedî Press, Lahore, ts.) adlı çalışmada toplanmıştır. XI/XVII. Yüzyılın müslüman önderlerini konu edinen birkaç biyografi eserinden biri olan *Nüzhetü'l-havâtır*'ın III. cildinde Baki Billâh'ın

Billâh'ın önde gelen müritlerinden biri olan Taceddin Senbhalî (ö.1050/1640-Mekke), mürsidinin vefatından sonra ikamet yerini Hicaz'a taşımıştır.

Taceddin Efendi'nin müritleri, Nakşbendiyye'yi Mısır ve Yemen'de yaymışlardır. Baki Billâh'ın diğer bir büyük müridi Hamidüddin Ahmed (ö.1043/1633-Agra), Firuzabad'da dergâhın faaliyetlerini devam ettirmiş ve Baki Billâh'ın ölümünden sonra, onun iki oğlunu yetiştirmiştir. Husamüddin Efendi, Ebu Fazl'ın kızı ile evlenmiştir. Ekber yönetiminin görevine son verilmeden ve Baki Billâh'ın sadık bir müridi olmadan önce, hükümette yüksek bir makam elde etmişti.

Baki Billâh, Delhi'ye ulaştığı zaman, Moğol hükümdarı Ekber 972/1564'te yayan bir şekilde pek çok defa Muinüddin Çiştî'nin türbesine giderek, ziyarette bulunmuştur. Ekber, babası Humayun gibi Nakşbendiyye'ye özel bir himaye sağlamamıştır. Ancak, duası ve tevessülüyle yaşayan ilk oğlunun doğumunu çabuklaştırdığına inandığı Salim Çiştî'yi de ziyaret etmiştir. Ekber'in Çiştî ekolüne yakınlaşması özellikle Nakşbendîler'i kızdırmıştır. Bu durum Nakşbendîler'i sadece siyasî olarak kenara itmiyor; aynı zamanda çiştiler, sarayda Nakşbendîler'in İslâm Hukuku'nun yasakladığını iddia ettikleri semâ' gibi ameller yapar olmuşlardır. Ahmed Sirhindî'nin, Ekber'in ölümünden sonra müslüman gruplara yoğun desteği de bu siyasî durumlarla ilgilidir.

Hâce Ahrâr tarafından oluşturulan Hindistan'daki Nakşbendî-Timurlu işbirliği örneği, Hindistan müslüman toplumu arasında Nakşbendî öğretilerinin yayılmasını kolaylaştıran Timurlu rejiminin İslâmî kimliğini desteklediği görülür. Moğol İmparatorluğu'ndan XIV/XX. Yüzyıla kadar devam eden Nakşbendî-Timurlu ittifakı, Nakşbendîler ile Afganlılar arasında dinî ve sosyal bağların gelişmesiyle Hindistan'da kendi örneklerini oluşturmuştur. Nakşbendî şeyhlerin siyasette etkili olmalarının yanısıra, yöneticilerle çeşitli dostluklar tesis edilmiştir. Nakşbendî şeyhler, sadece Moğolların yönetim işlerine aracılık ve danışmanlık yapmamış, aynı zamanda ilahî emrin mevcut yönetimin lehine olduğunu varsaymışlardır. Bu Orta Asya mirası,

---

silsilesinden 32 meşhur nakşbendî, 26 nakşbendî-müceddidî ve 5 Orta Asyalı şeyhin hayat hikâyesi vardır. Bkz. Abdulhay el-Hasenî, *Nüshetü'l-havâtir*, c. III.

Hindistan müslümanlığı üzerinde süregelen bir baskı oluşturmuştur.

Nakşbendiyye-Müceddidiyye'nin Hindistan'da Yayılışı

Şeyh Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624), Nakşbendî tarihinin üçüncü aşamasını başlatmıştır. *İkinci bin yılın yenileyicisi* diye de anılan Sirhindî, Baki Billâh'ın müritlerinin en seçkinydi. Sirhindî, Bahauddin Nakşbend'den sonra toplumda tasavvufun rolünü yeniden belirleyen ve Nakşbendî tasavvufî eylemlerinin alanını genişleten önemli bir simadır. Tarikatın isminin Nakşbendîlik'ten, Nakşbendiyye-Müceddidiyye'ye (kısaca Müceddidiyye) çevrilmesi, Sirhindî'yi daha sonraki Nakşbendiyye'nin bir kurucu şahsiyeti yapan etkisinin önemini yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.) adımlarını takip etme amacıyla oluşturduğu fikirlerini, dönemin geleneksel görüşlerine karşı tez olarak sunmuştur. Sirhindî'nin sünnî anlayışı tavizsiz yorumlayışına göre, Hindistan müslümanlarını tanımlamaya vurgu yapması, doğrudan Ekber'in resmî politikasıyla çatışmaktaydı. Dinî topluluklar arasındaki farkları ortaya çıkaran süreci hızlandıran Hz. Muhammed'in (s.) müslümanlar için örnekliği, diğer hareketlerde ypgun bir şekilde vurgulanmamıştır. Kısa bir zaman diliminde, Müceddidî siyasî tesir ve anlaşmalar, Hindistan'daki müslümanların kendi kimliğini sürekli olarak etkileyen Moğol hükümetindeki her şeyi mübah görme eğilimlerinin terkedilmesine katkı sağlamıştır. Hindistan Nakşbendîler'i, 1119/1707'de Evrengzib'in ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar yöneticilere danışmanlığa devam etmişlerdir. Sirhindî'nin etkisi, sadece siyasî olmamıştır. XVIII. Yüzyıla kadar müceddidîler, diğer bütün Hindistan Nakşbendî silsilelerine hakim olmuşlardır. Sirhindî, Hz. Peygamber'in (s.) sünneti ve ilahî hükümlere (şeri'at) bağlanmayı tasavvufî tecrübenin esası olarak sunmasında o kadar ikna edici olmuştur ki, şu anda hemen hemen bütün dünyadaki Nakşbendîler kendilerini Müceddidî olarak tanımlamaktadırlar.³⁰

30 Günümüzde mevcut olan ve kendilerini Halidîler diye tanımlayan Nakşbendîler, esasen Müceddidiyye geleneğine dayanmaktadırlar. Çünkü, silsileleri genellikle Seyfüddin vasıtasıyla babası Muhammed Masum'a ve onun vasıtasıyla da Ahmed Farukî Sirhindî/İmâm-ı Rabbânî'ye bağlanmaktadır. Bu makale'nin bazı kısımlarında da işaret edildiği üzere, Nakşbendî-Müceddidî geleneğine mensup olan sufiler, Halid-i Bağdâdî'den sonra kendilerini Nakşbendî-Halidî olarak tanımlamaktadırlar. (Çev.).

Babası Abdulahad meşhur bir çîştî-kadiri ve alim olan Sirhindî, üç aydan daha az bir zamanda Baki Billâh'ın halifesi olacak kadar sıradışı manevî yeteneğini/istidadını sergilemiştir. Onun manevî başarıları, Ekber'in sarayına mensup bir çok kimseyi de kapsayan oldukça geniş mürit kitlesini cezbetmiştir. Sirhindî, ölümünden kısa bir süre önce, ilk halife Hz. Ebu Bekir'den daha üstün bir manevî mertebeye ulaşmış olduğunu iddia ettiği gerekçesiyle İmparator Cihangir tarafından hapsedilmiştir.³¹

Sirhindî'nin Halifeleri

Sirhindî, 1032/1623'te ortanca oğlu Muhammed Masum'u (ö.1079/1668) kendisinin vekili ve sonra da kayyûm olarak ilan etmiştir.³² İmparator Cihangir'le³³ yazışan babası gibi, Muhammed Masum da Hindistan'da İslâmî politikaların benimsenmesi ve teşvik edilmesi için hükümet üyelerine cesaretlendirici mektuplar yazmıştır.³⁴ Dara Şikoh'un küçük

-
- 31 Nakşbendîler, Cihangir'in Şi'î hanımı Nurcihan tarafından başlatılan Şi'î entrikalarından dolayı Sirhindî'nin hapsedildiğini iddia etmektedirler. Güya bu önlem, mahkeme heyetinin emrine gereken saygıyı Sirhindî'nin göstermediği gerekçesiyle acele bir şekilde alınmıştır. Bu tartışma, Sirhindî'nin yaşadığı dönemden bugüne kadar süren bir çok meseleden birisidir. Yohanan Friedmann, *Shaykh Ahmad Sirhindî: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity*, (McGill Queen's University Press, Montreal 1971) adlı özet biyografisinde Sirhindî'nin imajını, çağdaşlarının algılamalarını, şu ana kadar onu savunanlar ve eleştirenlerin Sirhindî'yi nasıl yorumladığını tartışmaktadır. Sirhindî öncesi bakış açısından, Muhammed İkbâl Müceddidî *Ahwâl wa Athar-i Abdullâh Khushagî Qusurî*, (Ashraf Press, Lahore 1972) adlı çalışmasında Friedmann'ın kullandığı kaynaklara, Friedmann'ın kullanmadıklarından da bilgiler ekleyerek, XI/XVII. Yüzyılın bir çok kaynağını eleştirel olarak incelemiştir. Sirhindî üzerine en mükemmel ilmî değerlendirmeler, Zafer Hüeyin'in *Hadrat Mujaddid-i Alf-i Thanî*, (Idara-i Mujaddidiyah, Karachi 1983) ve Muhammed Mesud'un *Sirat-i Mujaddid-i Alf-i Thanî*, (Medina Publishing Company, Karachi 1974, ss. 164-214) adlı eserleridir.
- 32 Kayyûm veya kutbu'l-aktâb, yeryüzünde sufilerin en üst manevî makamında olduğu düşünülen hayattaki kişidir. Muhammed Masum'dan sonra diğer iki kayyûm, onun oğlu Hüccetüllâh Nakşbend (ö.1114/1702) ve torunu Muhammed Zübeyir (ö.1152/1740)'dir. Her ikisi de Muhammed Masum'un soyundandır.
- 33 Sirhindî, Ekber ve Cihangir'in iktidarlarında hükümette görevli şahıslara pek çok mektup yazmıştır. Bu mektupların tahlili için bkz. J.G. ter Haar, *Follower and Heir of the Prophet: Shaykh Ahmad Sirhindî (1564-1624) as Mystic*, Het Oosters Instituut, Leiden 1992, ss. 16-17.
- 34 Evrengizib'e yazılan beş mektup, Muhammed Masum, *Mektûbât-i Masumiyye*

kardeşi prens Evrengzib'in, 1076/1666'da Şah Cihan'ın ölümünden hemen sonra Sirhind'de Hâce Masum'un evini ziyaret ettiği ve orada onun müridi olduğu ifade edilmektedir.³⁵ Daha ötesi, Muhammed Masum *Mektûbât*'ındaki bir belgede ve oğlu Hüccetüllâh Nakşbend (ö.1114/1702), Evrengzib'in bir dönem Nakşbendî sâliki olduğunu açıklamaktadırlar.³⁶

İki prens arasında vekalet savaşı ortaya çıktığı zaman, Evrengzib'in Nakşbendîler'in desteğine başvurduğu söylenmektedir. Sufiler, yöneticiler adına ilahî nurun odağı ve vasıtası olmak için uzman idiler. Muhammed Masum, hacca gitmek için hazırlanan yeğeni Şeyh Sadüddin - Muhammed Said'in oğlu - ve kendi oğlu Muhammed

---

(haz.: Gulam Mustafa Han, Walend Military Press, Karachi, ts.)'de toplanmıştır. I. Ciltte yer alan 64 mektup Evrengzib daha imparator olmadan önce kaleme alınmıştır. II/5, III/6, 122, 221, 227. mektuplar Evrengzib imparator olduktan sonra yazılmıştır. Ahmed Sirhindî'nin soyundan gelenlerin, Evrengzib'e, onun aile fertlerine ve Moğol sarayının üyelerine yazdıkları mektupların değerlendirmesi için bkz. S. Athar Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India: From Sixteenth Century to Modern Century*, Munshiram Manoharlal, New Delhi 1983, c. II, ss. 482-491.

İmparator Şah Cihan ve prens Dara Şikoh'un (ö.1069/1659), Srinagor'da Kadirî şeyhi olan Molla Şah'a bıraktığı vakfiyesine göre, Muhammed Masum'un onlara mektup yazması için herhangi bir neden yoktu.

- 35 Hâce seyfüddin, *Mektûbât-ı Seyfüddin*, der.: Muhammed Azam, haz.: Gulam Mustafa Han, Said Art Press, Hyderabad, ts., mno: 183, ss. 123-124; Müceddidi, *Hasenât*, s. 112'de iktibas edilmiştir. Masum'un oğlu ve halifesi Seyfüddin'e göre Evrengzib, üç kez Muhammed Masum'un manevî huzuruna gelmiştir. Seyfüddin, *age*, mno: 84, s. 123; İktibası içi bkz. Müceddidi, *Hasenât*, s. 112.

Evrengzib, Sirhind'e gitmiş ve 1048/1638'de resmen Muhammed Masum'un müridi olmuştur (Kemalüddin Muhammed İhsan Sirhindî, *Ravzatü'l-kayyûmiyye*, Lahore, ts., c. II, ss. 38-39). Fazla itibar edilmeyen bir Nakşbendî kaynağında bu bilgi iktibas edilmiştir (Müceddidi, *Hasenât*, s. 111). Evrengzib'in Nakşbendî bağlantısı abartılmamalıdır. O, hayır duasını almak için Bahauddin Şuttarî Burhanpurî'yi de birkaç kez ziyaret etmiştir. Hatta kendi naaşının, Zeynüddin Çiştî'nin kabrinin yakınına defnedilmesini vasiyet etmesi, iktidarının son döneminde Nakşbendîlik'e özel bir eğiliminin olmadığını göstermektedir. Carl Ernst, sufi tarih yazmalarının eğilimlerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Carl Ernst, *Sufi Center*, State University of New York Press, Albany 1992, ss. 38-61.

- 36 Muhammed Masum, *Mektûbât*, mno: 6, 122, 194, 220, 221, 227; Hüccetüllâh Nakşbend, *Vesiletü'l-kabul ilâ'llâhi ve'r-rasul*, Said Art Press, Sind 1963, s. 139; İktibas için bkz. Khaliq Ahmad Nizami, "Naqshbandî Influence on Mughal Rulers and Politivs", *Islamic Culture*, January 1965, 43/1, ss. 49-50.

Eşref'in her ikisinin de Evrengzib'e uğramalarını emretmiştir.³⁷ Masum ve büyük oğlu Sibgatullâh Mekke'ye gitmişlerdir. Sibgatullah, Kadiriyye'nin kurucusu Abdulkadir-i Geylanî'nin (ö.561/1166) ruhaniyetinden istimdâd etmek için Bağdat'a gönderilirken; Muhammed Masum, Evrengzib'in zaferi için kutsal topraklarda dua etmek, ulema ve sufilerin manevî desteğini sağlamak için orada kalmıştır. Amaç, Abdulkadir Geylanî'nin Dara Şikoh'a manevî teveccühünün kaldırılmasıdır. Çünkü Nakşbendîler, Dara'nın isminden sonra Hanefî ve Kadirî nibelerinin yazılması terkedildikten sonra, Kadiriyye'deki değerinin uzun sürmeyeceğini düşünmekteydiler.³⁸ Abdulkadir Geylanî'nin yardımını kaybetmesiyle Dara'ya kendi güçsüzlüğü gösterilerek, ilahî nurun yansımından mahrum bırakılacaktı. Nakşbendîler'in bu manevî lobi ve dua hücumunu yapıp-yapmadıkları konumuz değildir. Bu eylemler, Şah Cihan yönetiminin ilk dönemine ait genel tavrı yansıtmaktadır. Sufilerin, bu nedensel düzlemi etkilemek için en fazla güce sahip olduğu ve bu etkileme sayesinde dünyanında değişeceği düşünülmüştür.

Sirhindî Sonrası Moğol Yöneticileriyle İlişkiler

Evrengzib'in zaferiyle, dinî birlik yaklaşımının; yani, her dinin eşit değerinde olduğu anlayışının Moğol desteği sona ermiştir. İslâm'ın müslüman kimliğine ilişkin tam belirtileri vurgulayan Müceddidî tanımlamaları resmîyet kazanmıştır. Sirhindî'nin ailesinden veya silsilesinden manevî nesli Evrengzib'e danışmanlık yapmaya devam etmiştir. Bundan dolayı bir çok Nakşbendî-Müceddidî aile fertlerinin ve müritlerinin Moğol yönetiminde iş bulması sürdürülmüştür.³⁹

Nakşbendîler'in Evrengzib'in son politikaları üzerinde bu kadar

37 İhsan Sirhindî, *Ravzatu'l-kayyûmiyye*, c. II, s. 91; İktibas için bkz. Müceddidî, *Hasenât*, s. 126. Muhammed Eşref'in savaş alanında ilahî yardım için dua etmesiyle, Evrengzib'in zafer kazanmasına destek olunmuştur. Dara Şikoh, 1063/1652'de Kandehar seferinde sufilere ek olarak, Tantri ve Hindu din adamlarını da yanına almıştır. Ancak, buna rağmen savaşı kaybetmiştir. Rizvi, *A History of Sufism in India*, c. II, s. 414.

38 Müceddidî, *Hasenât*, ss. 126-127. Profesör Müceddidî, Sibgatullah tarafından yapılan bütün önemli katkıların zikredildiği pek çok çağdaş kaynağı sayfa numarası vermeden sıralamaktadır.

39 Evrengzib ile döneminin Nakşbendîler'i arasındaki yazışmaları yansıtan mektupların analizi için bkz. Müceddidî, *Hasenât*, ss. 126-159.

fazla etkili oldukları gerçekten şüpheli olmasına rağmen; onlar, Ahrâr ve müritlerinin benimsediği toplumun ileri gelenlerini etkileme tarzıyla sünnî İslam'ın teşvik edileceğine inanmışlardır. Aynı zamanda bu şeyhler ve onlar tanınmış halifelerinin sufi yolunu benimseyen, İslamî hükümlere ve Sünnet'e samimiyetle sarılmak üzere teslim olan binlerce müridi mevcuttur. İmparatorun bakış açısından siyasî çözüm olarak, dinî önderlerin desteklediği dinen meşru sayılan bir hükümet oluşturulmuştur. Timurlular'ın, manevî güç kazanmak ve etki alanlarını daha fazla genişletmek için düşüncülerini hatırlaması da, aynı sonucu sağlamıştır. Moğolların, sadece siyasî yönetimin başarısı için seccadenişinlerin dua etmesi şartıyla türbelere arazi bağışı yaptıkları bazı dumumlarda mevcuttur.⁴⁰

Siyasî yönetimin bu toprak bağışları neticesinde, bir çok Nakşbendînin sahip olduğu menkul ve gayr-i menkulleri artmıştır. Nakşbendîler'in himayesi ve hizmetlerinden yararlanmayan Humayun ve Şah Cihan gibi Moğol imparatorları bile, bu önemli işlerin bütününe yerine getirmek için kendi sufi taraftarlarını desteklemişlerdir. Siyasî düşüncelerin bütününde Moğol-sufi ilişkilerindeki hakimiyet hüküm sürmüştür. Bir imparatorun hayatiyetini sürdürmesi, onun üst seviyeden bilge siyasî faaliyetine bağlıydı. Cihangir, Sirhindî'nin *Mektûbât*'ının ikinci cildinin 1028/1619'da ortaya çıkışından hemen sonra, Ahmed Sirhindî'ye karşı tavır almada tereddüt etmemiştir. Bunun ardından Sirhindî'nin hapsedilmesi, Cihangir'in krallığındaki uyumsuzluğu azaltma gereksinimini yansıtmaktadır. İmparator Şah

40 Bu ifade 25 Rebiu's-sani 1141 tarihli bir çeknâme'ye ait kopyanın özet çevirisinin bir kısmı ve Multan'daki Bahaulhak'ın kabri için bkz. David Gilmartin *Empire and Islam*, Oxford University Press, Delhi 1989, s. 45.

Belki "mutlu olmak için dua etmek", sıradan bir edebî nezaket olarak tasavvur edilebilir. Ancak, bunun diğer bir alternatifi olan "bir şeyin helakî için dua etmek" başkadır. Çağdaş Pakistan politik hayatında hukukî düzenlemelerle Pir Mankî hakkında, başkan Eyüb'ü desteklemeyen Seçmenler Kurulu üyelerini açık hak arama eyleminden vazgeçirmek için gayret etmesinin ardından, "ilahî gazap için dua etmeğe çağırması" sebebiyle dava açılmıştır. *Pakistan Times*, 21.12.1964; Adrian C. Mayer tarafından, "Pirs and Murshid: An Aspect of Religious Leadership in West Pakistan", (*Middle Eastern Studies*, January 1967, c. III, s. 166) adlı çalışmasında iktibas edilmiştir. Daha sonra başkanlık seçim yönetmeliğinin, "ilahî hoşnutsuzlukla seçmenleri tehdit etmeyi" yasaklayan ifadeyi içermesiyle yeniden düzenlenmiştir. *Pakistan Times*, 12.1.1965; İktibası için bkz. Mayer, s. 169.

Cihan, Lahor'daki elçilerinin Benuri muhitinde Afganları tehdit eden on bin kişi olduğunu rapor tmesi üzerine, hemen harekete geçerek Seyyid Adem Benurî'yi (ö.1053/1644) 1052/1643'de Hicaz'a sürmüştür.⁴¹ Bunun gibi Evrengzib'in Sirhindî'ye ait *Mektûbât*'ı yasaklaması, onun Nakşbendîler'le daha önce mevcut işbirliğini yalanlamamaktadır. Siyasî meseleler kendi alanlarındaki karşılıklara ve manevî konular da manevî tepkilere muhtaçtır. Sufiler haddi aşmadıkları sürece Moğollar için yararlıydılar. Bunun aksi sözkonusu olduğu zaman, imparator hemen bunların kendi meseleleri olduğunu sufilere hatırlatmıştır.

Evrengzib Sonrası: Şah Veliyyullah ve Mir Dard

Evrengzib'in 1118/1707'de ölümünden sonra, Hindistan Moğol İmparatorluğu parçalandığı için, XII/XVIII. Yüzyıl Hindistan İslam tarihinde başka bir çağ başlamıştır. Ahmed Sirhindî'nin müritleri, aynı tarikatın devamı olan diğer ekolleri gölgede bırakan en ünlü Nakşbedîler olmuşlardır. Bu manevî silsilenin bir üyesi olan Şah Veliyyullah Dihlevî (ö.1176/1762), Ahmed Sirhindî'nin yenileme/tecdîd geleneğini sürdürmüştür. O, döneminin en meşhur Hintli müslüman alimi olarak tanınmaktadır. Şah Veliyyullah, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvufta çok yönlü bir alim olup, bu allâmeliği temelinde uluslararası bir üne sahip olmuştur. Onun en meşhur eseri *Hüccetü'llahi'l-baliğa*, Kahire'deki Ezher Üniversitesi'nde araştırma amaçlı kaynak olarak kullanılmıştır.⁴² Şah Veliyyullah, İslâmî konuların orijinal sentezini yaparak; hadis alimliği temelinde dayalı farazî hukuk kurallarını düzenlemekle, ya da şühudî ve vücudî tevhid anlayışlarının çatışmadığı, ancak her ikisinin de tasavvufta tamamlayıcı fonksiyonları olduğunu göstermekle aklî yeteneğini ispat etmiştir. Onu, İslâm'ı yeniden ihya etmeğe çalışan Şah Veliyyullah olarak dinî bir önder yapan zıt eğilimleri uzlaştırıcı becerileri ve ilmî başarıları, tasavvufî tecrübesiyle uyum göstermiştir. O, Hindistan müslümanlarının Hz. Peygamber'in (s.) sünnetine uymayan eylemlerini ayıklamağa gayret ederken, sadece Ahmed Sirhindî'nin yenileme/tecdîd geleneğini takip

41 Açıkça ifade edilmemesine rağmen, Afganlar'ın çoğu esasen askerdi. Gulam Server Lahurî, *Hazinetü'l-asfiya*, Nawal Kishor Press, Lucknow 1864, c. I, ss. 630-31.

42 Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. J.M.S. Baljon, *Religion and Thought of Shah Wali Allah Dihlawî*, EJ. Brill, Leiden 1976.

etmemiş; aynı zamanda XIX-XX. Yüzyıl sufileri için de örnek teşkil etmiştir.

Şah Veliyyullah'ın Nakşbendî ekolüne mensup olan çağdaşı Mir Dard da (ö.1199/1785) Delhi'de yaşamıştır. Mir Dard'ın, Nakşbendî-Müceddidî şeyhlerden Şah Sadullah Gülşan (ö.1140/1728) ve sonra Muhammed Zübeyir'in (ö.1152/1740) müridi ve halifesi olan babası Muhammed Nasır Andalib (ö.1172/1759), benimsediği tasavvufî metodunu "Tarikat-ı Muhammediyye" diye isimlendiren ilk Hintliydi. Bu tanımlama, XIII/XIX. Asır Kuzey Afrika'da İdrisiyye, Senusiyye sufileri ve Hindistan'da Rai Beillyli Ahmed Şahid (birbirlerini etkilediklerine dair herhangi bir tarihî delil olmamasına rağmen) tarafından da kullanılmıştır. Mir Dard, bu yeni yolu nasıl isimlendirdiğini babasına sorunca, o da şöyle cevaplamıştır:

"Eğer benim niyetim öyle olsaydı, diğerlerinin yaptığı gibi tarikatı kendi adıyla isimlendirirdim. Fakat, bizim hepimiz benlik denizinde kaybolan ve bir okyanusta boğulan çocuklar gibiyiz. İsmimiz Hz. Muhammed'in (s.) ismidir. Zira, bizim alametimiz Hz. Muhammed'in (s.) işaretidir. Sevgimiz, Hz. Muhammed'in (s.) sevgisi, iddiamız da Hz. Muhammed'in iddiasıdır. Birisi bu tarikatı "Tarikat-i Muhammediyye" diye isimlendirmeliydi. O, tamamıyla Hz. Muhammed'in (s.) yoludur. Zira biz, ona herhangi bir şey eklemedik. Bizim davranışımız, Hz. Peygamber'in (s.) davranışdır. Çünkü, bizim yolumuz Hz. Muhammed'in (s.) yoludur."⁴³

Hem Mir Dard, hem de Şah Veliyyullah Allah'a giden yolları, Peygamberlerin yolu/tarikat-i nübüvvet ve onlardan daha alta Allah'ın velîlerilerinin yolu/tarikat-i velayet şeklinde ikiye ayırmışlardır. Şah Veliyyullah gibi Mir Dard'ın da peygambere vurgu yapması, XIII/XIX. Yüzyıl Hindistan'ındaki müslüman kimliğine ait kavramları etkilemiştir. Muhammedî yol, 1820'lerde İngilizlere ve Sihlere karşı mücadele içinde olan Hintli müslüman özgürlük savaşçıları da kapsamıştır.

Müceddidiyye ve Diğer Nakşbendî Eğilimler

Şah Veliyyullah, Hindistan Nakşbendiyye'sinin bütün büyük kollarına ait silsilelerin birleştiği noktayı temsil etmiştir.⁴⁴ Şah Veliyyullah, bütün

43 Annemarie Schimmel, *Pain and Grace: A Study of Two Mystical Writers of Eighteenth-Century Muslim India*, E.J. Brill, Leiden 1976, s. 42.

44 Şah Veliyyullah'ın Nakşbendiyye'ye ilk intisabı, dört farklı Nakşbendî şeyhten icazet alan babası Şeyh Abdurrahim (ö.1131/1719) vasıtasıyla olmuştur.

bu sekiz Nakşbendî eğilimlerden, en çok öğretici ve en az bozulmuş tarikat olarak tanımladığı Nakşbendiyye-Müceddidiyye'yi tercih etmiştir.⁴⁵ Bu tarikat, İslam hukukunun sünni yorumuna göre yaşayan ve Hz. Peygamber'in (s.) fiillerini/amellerini örnek alan yenilikçi bir sufi yoludur. Şah Veliyyullah, Nakşbendî intisabını Müceddidiyye ile neredeyse aynı tutmaktadır. Ebu'l-Ulâ ve Baki Billah'ın öğretilerini benimseyen diğer bazı Nakşbendiyye alt kolları, onların anlayışlarına göre şeriatın yasakladığı bir eylem olarak düşünülen ve vecdi elde etmek için raksla birlikte icra edilen semâ' konserlerini dinlemektedirler. Ebu'l-Ulâ'ya bağlı bir başka kol, Çiştî semâ' ihtifallerini Ahrârî zikriyle birleştirmiştir. Fakat bu kol, Güney Asya'da pek yayılmamıştır.⁴⁶ XII/XVIII. Yüzyılın daha ilk kısmından önce Baki

---

Babasının dört şeyhi şöyle sıralanır: 1. Ahmed Sirhindî'nin manevî evladından Adem Benurî'nin (ö.1053/1644) silsilesinden Seyyid Abdullah Ekberâbâdî, 2. Ubeydullah-ı Ahrâr'ın silsilesinden Ebu'l-Ula Ekberâbâdî'nin (ö.1061/1651) manevî evladı Emir Ebu Kasım Ekberabâdî, 3. Baki Billah'ın oğlu Hâce Hurd, 4. Ebu'l-Ula Ekberabâdî'nin oğlu Emir Nur Ulâ (ö.1081/1671). Şah Veliyyullah, *İntibâh fi selâsili evliyâi'llâh*, Punjab Electric Press, Lyallpur, ts., s. 31.

Şah Veliyyullah, babası ve diğer hocaları hakkında *Enfâsü'l-ârifin*, (İslamî Kütübhane, Multan, ts.) adlı eserini yazmıştır.

Ebu'l-Ulâ'nın, Ahrârî silsilesi için bkz. Ebu'l-Ulâ Ahrârî, *İsrâr-ı Ebu'l-Ulâ*, Shamsi Machine Press, Agra, ts., ss. 5-8. Bu Müceddidî olmayan ekolün, Gaye, Bihar ve Agra'daki sufi dergahları bugün faal haldedir. En azından XIX. Yüzyıla kadar, Agra'daki dergahta Hâce Ahrâr'ın torunları seccadenişindiler. Hamid Algar'ın, "Ahrâr'ın soyundan torunları XI/XVII. Yüzyılda ölmüştür" (Algar, "A Brief History", s. 19) değerlendirmesinin aksine bir görüştür.

Babasından intisabı, Nakşbendî-Müceddidî olmayan bazı manevî dersleri de kapsamaktadır. Şah Veliyyullah, Muhammed Masum'un manevî soyundan Molla Delil Kaganî'den bu dersleri öğrendiğini zikreder. Sufi alim Ebu Tahir Muhammed (ö.1101/1690), Şah Veliyyullah'ı Medine'de Nakşbendiyye'ye intisab ettirmiştir (Baljon, *Religion and Thought*, ss. 506). Ebu Tahir, Şaziliyye, Şüttariyye, Sühreverdiyye ve Kübreviyye'ye müntesipti. Ebu Tahir'in üç Nakşbendî bağı şöyledir: 1. Abdurrahmân-ı Câmî (ö.898/1492) silsilesinde Ahrârî olmayan müride sahip Babası İbrahim Kuranî (ö.1101/1690), 2. Ahrârî silsilesinden Ahmed-i Nahlî (ö.1130/1717-Mekke) ve 3. Baki Billah'ın büyük halifesi Tacuddin Senbhalî'nin manevî evladı Abdullah Basrî.

45 Şah Veliyyullah, *İntibâh*, s. 85. Daha sonra Şah Veliyyullah, Çiştîyye, Sühreverdiyye ve Kadiriyye gibi Hindistan sufi ekolleri hakkında geniş açıklamalar yapmaktadır.

46 Abdulhay, *Nüzhe*, c. V, s. 22; Şah Emir Ebu'l-Ulâ Ahrârî, *İsrâr*, s. 21. Günümüzde Agra, Bihar ve Gaya'da Ebu'l-Ulâ silsilesine bağlı dergâhlar mevcuttur. Halî

Billah'a bağlı Müceddidî olmayan kollar, güçlü müceddidilerin de içinde bulunduğu Hindistan'daki etkisini açık bir şekilde kaybetmiştir.⁴⁷ Buna ek olarak, Hâce Hâvend Mahmud (ö.1052/1642-Lahor) ve Baba Şah Muhammed Musafir'in (ö.1126/1714-Evrengebad) Güney Asyalı halifesi tarafından temsil edilen diğer Müceddidî olmayan Nakşbendiyye kolları, öğretilerini devam ettirme ve müritlerini artırmada başarılı olamamışlardır.⁴⁸ Ahmed Sirhindî'nin vefat ettiği yüzyılda Nakşbendiyye-Müceddidiyye, Hindistan'daki Nakşbendiler arasında hakim konumunu sürdürmüştür.

Nakşbendiler arasında Müceddidîler'in üstünlüğünü tahlil etmek için, Bruce Lawrence'in manevî meziyetlerinden dolayı dinî simaların ölümlerinden sonra menkabelerini anlatan biyografi tarzındaki eserleri açıklamak amacıyla kullandığı üç faktöre baş vurabiliriz. Lawrence başarılı bir şekilde, Nizamüddin Evliya'nın (ö.725/1325) devam eden şöhreti bağlamında Çiştîyye'nin kamu kabulünü, şu üç kapsamlı aşamada ele almaktadır: Birincisi, bir sufi önderin yaşadığı dönemin önde gelen kesiminin örnek alınacak davranış ve tutumlarına ilişkin tasavvur ettikleri ölçütlere nasıl uyum sağlayabildiğini kapsamaktadır. İkincisi, bu sufi önderin aile üyelerinin fonksiyonunu yansıtan edebî eserler ve sözlü gelenekle canlılığını devam ettiren tarihî şöhrete dayanmaktadır. Üçüncüsü ise, onun için bir türbe inşasıdır.⁴⁹

Lawrence'in düşüncesinin bu üç unsurdan ikisi, Sirhindî

Ebu'l-Ulâ'î'nin (ö.1250/1835) Haydarabad ve Deccan'da pek çok müridi vardır (Ata Hüseyin, *Keşfiyâtül'l-Arifîn*, Gaya 1932, ss. 105-106). Ata Hüseyin'in (ö.1311/1894-Gaya) Mir Eşref Ali gibi bazı halifeleri, öğretilerini Haydarabad, Bombay ve Dakka'ya yaymışlardır. Bu bölgelerde dergâhları hâla mevcuttur.

- 47 Baki Billah'ın küçük oğlu Hâce Hurd, Ahmed Sirhindî tarafından eğitilmiştir. (Şah Veliyullah, *İntibâh*, s. 31). Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin oğlu Nurullhak Meşrakî (ö.1073/1662), Baki Billah'ın önde gelen müritlerinin müntesibi olmak yerine, Sirhindî'nin oğlu ve halifesi Muhammed Masum'un bir müridi olmuştur. Rahman Ali, *Tezkire-i Ulema-i Hind*, Nawal Kishor Press, Lucknow 1894, s. 246.
- 48 Hâvend Mahmud hakkında daha fazla bilgi için bkz. Damrel, agm. Baba Musafir, ve Deccan Nakşbendiyye çevresi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Digby, "The Naqshbandis in the Deccan", ss. 167-207.
- 49 Bruce B. Lawrence, "The Chishtiyya of Sultanate India: A Case Study of Biographical Complexities in South Asian Islam", *Charisma and Sacred Biography*, ed.: Michael A. Williams, American Academy of Religion, Chambersburg 1982, ss. 52-53, (dipnot, 221).

açısından geçerli değildir. Eğer ilk unsur kabul edilirse, Sirhindî'nin dönemdeki önde gelen şahısların belirlediği şöhretin ötesine geçemediği sonucu çıkar. Halbuki o, Cihangir'in bir yıl hapis mahkumiyeti verdiği ve Evrengzib'in *Mektubât* okutmakla görevlendirdiği Abdülhak Dihlevî'den eleştiri mektupları almıştır.⁵⁰ Sirhindî bağlamında türbelere ilişkin üçüncü unsur ele alındığı zaman; bu, onun bütün Hindistan'ı kapsayan şöhretine vefatından sonra yeni bir boyut katmamıştır. Ravza-i Şerif, Sirhindî'ye ve onun soyundan gelen dört kayyûma ev sahipliği yapan her 28 Safer'de (büyük bir zatın ruhunun Allah'a kavuştuğuna inanılan tarih) gerçekleştirilen yıldönümü törenleri için diğer ülkeler ve coğrafyalardan Nakşbendîler'in ziyaret akınına uğramaktadır. Bu şekilde yapılan yıllık urs töreni, bir Nakşbendî eylemidir. Ancak bu törenlere, Muinüddin Çiştî ve Nizamüddin Evliya Gesudaraz'ın türbelerine yapılan ziyaretler kadar kalabalık gönüllüler katılmamaktadır. Sirhindî'nin hala revaçta olan şöhretindeki bir faktör olarak türbeye rol paylanması, kesinlikle onun çağdaşı olan önderlerin nazarında olumsuz bir görünüme sahip değildir.

Bununla birlikte Lawrence'in manevî kahramanın oluşmasındaki ikinci unsur olarak zikrettiği "tarihî ün", Nakşbendî-Müceddidî geleneğinin Sirhindî'ye sınırlı edebî süreklilik derecesi sunduğu boyutla ilgilidir. Sirhindî'nin vefatından sonra Muhammed Haşim Kışmî Bedahşanî, *Zübdetü'l-makâmât* adlı eserini yazmış ve hemen sonra 1057/1647'de tamamlanan Bedrüddin Sirhindî'nin *Hazarâtu'l-kuds*'ü onu izlemiştir. Sirhindî'nin kerametleri ve siyasal alandaki önemini abartılı hikayelerle vurgulayan kayda değer malzemeler, Ebu'l-Feyz İhsan'ın 1152/1740'tan sonra *Ravzatu'l-kayyûmiyye* adlı eserini derlemesiyle toplanmıştır. Sirhindî'ye ilişkin en son abide eser, onun 536 mektubunun toplanmasıyla oluşturulan *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*'dir.

Diğer hiçbir Nakşbendî grup, derin bir geleneğe veya gelecek nesillerin edebî mirası sürdürmesi için toplanan mektuplardan oluşan hacimli ciltlerden müteşekkil eserlere sahip değildir. Güncelliğini sürdüren kavramlar, Hindistan tasavvufî literatüründe var olan *mektûbât* tarzında toplanan Sirhindî'nin mektupları, Emir Hasan Siczî'nin *melfûzât* tarzındaki notlarıyla katkı sağladığı *Fevâidü'l-fu'âd*'la

50 Sirhindî'nin farklı algılamaları için bkz. Friedmann, *Shaykh Ahmad Sirhindî*.

mukayese edilmektedir.⁵¹ Bu iki tasavvufî yazım tarzı, birbirinden farklıdır. Sirhindî'nin mektupları Farsça pek çok baskısına ilave olarak, Arapça, Türkçe ve Urduca'ya çevrilmiştir. Bu yazışmaların anlaşılması için, İslamî bilimlerde belli bir arkaplana ve Nakşbendî-Müceddidî teknik terimlerine ilişkin geniş bir bilgi birikimine ihtiyaç vardır.⁵² Sıradan bir dinleyici için anlaşılabilir sözel bir tarih yapıtı olan *Fevâidü'l-fu'âd*'ın aksine; Sirhindî'nin mektupları, çoğunun açıkça ismi belirtilmediği yaklaşık iki yüz farklı kişiye gönderilmiştir. Farklı mektuplarda benzer konular arasında açıklama çakışmaları bağlamında gerçekleşen metin tartışmaları meydana getiren bir durum söz kosudur. Kısaca, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, Nakşbendîyye'ye mensup insanların genel anlayışını etkileyebilen bir başvuru kaynağı ve popüler eser değildir.

Sirhindî'nin toplanan mektupları, manevî rehberlik hakkında yazarın yorumlarına yoğunlaşmıştır. Bu mektuplarda, geniş bir dinleyici kitlesi çekmek yerine; genellikle tasavvufî uygulamaların çeşitli meseleleri hakkında büyük şeyhlerin açıklamalarının anlatılması ve Hanefî anlayışının doğru yorumlanmasıyla şekillenen birebir eğitim metodu olarak kullanılmıştır. Tahsil görmemiş sıradan müslüman için Sirhindî'nin *Mektûbât'ı*, Hz. Peygamber (s.) ve Nakşbendî silsilesinin temsilcilerini sürekli vurgulamayla birlikte, kendi öğretisini haklı

51 Emir Hasan Siczî'nin *Fevâidü'l-fu'âd* ve Sirhindî'nin *Mektûbât'ı*nın mukayesesi, ikincil bir tanınmışlık temelindedir. Sirhindî, Şerefüddin Yahya Manerî (ö.782/1381) ve Eşref Cihangir Simnanî'nin (ö.829/1425) örneklerini takip ettiği Hindistan'daki *mektûbât* geleneğini sürdürürken; Siczî, *melfûzât* tarzını benimsemiştir (bkz. Bruce Lawrence, *Notes from a Distant Flute: The Extant Literature of Pre-Mughal Indian Sufism*, Imperial Iranian Academy of Philosophy, Teheran 1978, ss. 53-55, 72-76). Hindistan'daki *melfûzât edebiyatı*'nın bir mütalaası için K. A. Nizami'nin, Emir Hasan Siczî tarafından derlenen Nizamüddin Evliya'nın *Fevâidü'l-fu'âd*'ına yazdığı girişe bakılabilir. (İngilizce'ye çevirisi için bkz. Bruce Lawrence, *Morals of the Heart*, Paulist Press, New York 1992, ss. 43-49). Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masum'un mektupları da üç cilt halinde *Mektûbât-ı Masûmiyye* adıyla toplanmıştır. Hindistan tasavvuf alimlerinin bu değerli kaynağa nadir başvurmasına rağmen, pek çok Nakşbendî ve diğer Hindistanlı sufi onun mektuplarını elde etmiştir.

52 Çeviriler için bkz. Friedmann, *Shaykh Ahmad Sirhindî*, s. 1, (dipnot no: 3, 4, 5); Ansari, "A Select Bibliography". *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*'nin Nur Ahmed'in hazırladığı en son baskısı University Book Depot tarafından Peşaver-1991'de yapılmıştır.

çıkarma gayretindeki kurucu şahsiyetten eğitim alma ve bunu sürdürmenin sonucunda oluşmuştur. Hindistan Nakşbendiyye'sinin diğer kolları, hem *menâkıb* hem de *mektûbât* edebiyatını hafızalarında sürdürmeğe ihtiyaç duymamışlardır. Baki Billah, Hâvend Mahmud Baba Palangpoş, Ebu'l-Ulâ ve onların müritleriyle eşleştirilen bir Nakşbendî-Müceddidî edebî mirası, Müceddidî olmayan Hindistan tasavvufunun arkaplanına havale edilmiştir.⁵³

Başka tasavvurlar da vardır. Hindistan'daki Nakşbendiyye-Müceddidiyye'nin hızla yayılan etkisi, onların dinî otoriteye ilişkin anlaşılır görüntüsüyle doğrudan ilgilidir. Nakşbendiyye, diğer herhangi bir Hindistan tasavvuf ekolünden daha üst bir dereceye erişmek için, aynı anda hem siyasî, hem de tasavvufî faaliyet alanlarını etkilemeye yönelmiştir. Nakşbendîler, kendi kişisel İslamî amelleri hakkında bir yöneticiye öğüt verdikten sonra, Hindistan müslüman toplumu adına İslamî sosyal müesseselerin geliştirilmesi için rehberlik etmeyi vazife saymışlardır. Öğle bir geleneksel ve birleşmiş bir uygulama oluşmuştur ki, Nakşbendîler kendilerini tasavvufî ve siyasî, iç ve dış, ferdî ve toplumsal yenilenmeye vakfetmişlerdir. Bu yenilenmeden etkilenen bir kimse, müslüman toplumun diğer kesimlere uyumunun daha sıkı bir şekilde savunulduğu XI/XVII. Yüzyılda başlayan dinî uzlaşma süreci için hızlandırıcı bir unsur olmuştur. Hindistan Nakşbendiyye-Müceddidiyye'si, Avrupalıların sömürgeleştirme girişimlerinin sonrasında meydana gelen modernliğe geçiş metodları, XIII/XIX. Yüzyıl İslam dünyasının her tarafına yayılmasını sürdürmüştür. Müceddidî olmayan Nakşbendîler, yeryüzünde hemen hemen tamamıyla görünmez olmuşlardır. Hatta Nakşbendiyye'nin yüzyıllar boyu hakim olduğu Orta Aya'da bile durum böyledir. Bu durumun uluslararası alanda niçin meydana geldiği, bilim adamları tarafından açık bir şekilde ortaya çıkarılmalıdır.

53 Bu, Damrel'in, gelişmesi kesintiye uğrayan Hâvend Mahmud'un Nakşbendî silsilesi hakkındaki iddiasıdır. Bkz. David Damrel, "The Naqshbandî Order in Transition: A Central Asian Shaykh in Mughal India", Kasım 1990'da Texas-San Antonio'da Middle Eastern Studies Association'un yıllık toplantısında sunulan basılmamış tebliğ. Digby, Baba Şah'ın dergahı Türk göçmenleri cezbediği için onun Nakşbendî silsilesinin XII/XVIII. Yüzyılın sonrasında devam etmediğini ve Hindistan şartlarına uyum sağlayamadığını kaydeder. Bkz. Digby, "The Naqshbandis in the Deccan", ss. 204-205.